

POHRANIČNÉ MESTEČKO SKALICA V BAROKOVÝCH TLAČIACH ANEB TAM DE SA DO HUBY NALÉVÁ A HONEM VYPRÁVJÁ¹

ERIKA JURÍKOVÁ

Abstrakt: Príspevok sa venuje dvom barokovým tlačiam, v ktorých sa nachádza opis záhoráckého mestečka Skalice, ležiaceho na slovensko-moravskom pomedzí. Obe práce pochádzajú z 18. storočia a prinášajú súveký pohľad na mesto a jeho obyvateľov. Autorom jedného diela je jezuitský historik a topograf Samuel Timon, ktorý pôsobil na jezuitských univerzitách v Košiciach a Trnave. Autorom druhého je konfesionálne sa líšiaci evanjelický vzdelanec, pedagóg a organizátor vedeckého života v Uhorsku Matej Bel. Komparáciou oboch diel dostane čitateľ pomerne celistvý obraz pohraničného mesta z prvej polovice 18. storočia.

Kľúčová slova: baroková literatúra, Samuel Timon, Matej Bel / Matthias Belius, latinské tlače, Skalica

ÚVOD

V moravskom pohraničí, asi 12 km od mesta Hodonín, leží mestečko Skalica, ktoré je preslávené vynikajúcim trdelníkom vyrábaným na drevenom uhlí, červeným vínom a írečtým jazykom tzv. záhoráčtinou, ktoré sa tam pestujú už niekoľko storočí. Tamojší ľudia sú známi svojimi priateľskými vzťahmi, tvrdohlavou povahou i britkými jazykmi, a preto tak ako v minulosti, aj dnes sú terčmi rôznych vtipov. Takáto charakteristika mestečka a jeho obyvateľov pritom nie je len otázkou súčasnosti, ale podobné atribúty im pripisovali už barokoví autori.

Skalica je celkovo pôvabné mestečko na pomedzí Moravy a Slovenska, ktoré vďaka svojej polohe zohrávalo významnú úlohu už od dávnych dôb. Práve pre svoje strategické umiestnenie pri brode rieky Moravy trpela od včasného stredoveku častými nájzdami susedných kmeňov a lúpežníkov, neskôr sa jej nevyhli ani protihabsburské povstania. V 18. storočí, keď dochádzalo k prvým pokusom o topografický opis dnešného územia Slovenska, zachytilo Skalicu vo svojich prácach viacero autorov.

Pre potreby tejto štúdie sme vybrali dvoch, ktorí z hľadiska konfesionálnej príslušnosti stoja na opačných stranách, ale súčasne ich práce reprezentujú odbornú spisbu prvej polovice 18. storočia. V chronologickom poradí ide o profesora Trnavskej univerzity a člena Spoločnosti Ježišovej Samuela Timona a protestantského vzdelanca, pedagóga a polyhistora Mateja Bela.

¹ Text je čiastkovým výstupom z riešenia projektu financovaného Agentúrou pre vedu a výskum Slovenskej republiky APVV-18-0196 s názvom „Vedomosti Nitrianskej stolice M. Bela (interpretácia a aplikácia)“.

JEZUITSKÝ HISTORIK A TOPOGRAF SAMUEL TIMON

Autorom prvého topografického opisu v evidovanom knižnom prameni je jezuitský historik Samuel Timon (1675–1736),² označovaný za zakladateľa modernej kritickej uhorskej a slovenskej historiografie. Rodák z Turčianskej Turnej študoval na jezuitskom gymnáziu v Trenčíne aj v Bratislave a ako osemnásťročný vstúpil do Spoločnosti Ježišovej. Vo vysokoškolských štúdiách pokračoval v Judenburgu a v Budíne. Po ich skončení pôsobil podľa rehoľného zvyku na jezuitských školách v Skalici, Trnave i v Prešove, neskôr ako vysokoškolský pedagóg na univerzitách v Košiciach a v Trnave, ktoré spadali pod správu Spoločnosti.

Timonovo vedecké pôsobenie je úzko späté s jeho pedagogickou činnosťou. Venoval sa predovšetkým historickému, geografickému a topografickému výskumu, ale nebola mu vzdialená ani jazykoveda a biografistika, ako učiteľ poetiky bol autorom oslavných diel na uhorských kardinálov domáceho pôvodu a cisára Karola VI. Najväčšie úsilie však venoval dejinám, keď ako prvý kriticky spracoval uhorské stredoveké pramene a vydal prehľad uhorských, chorvátskych a dalmátskych dejín.³ V historiografických prácach *Obraz starého Uhorska* a *Obraz nového Uhorska*⁴ opísal dejiny Uhorska do príchodu Maďarov a vo svojom období. Kriticky sa v nich postavil k tzv. podmaniteľskej teórii o starých Maďaroch a veľkú pozornosť venoval Veľkej Morave a príchodu Cyrila a Metoda, ktorých ako prvý nazval vierozvestcami. Akcentoval autochtónnosť Slovákov na našom území a sám sa hrdo hlásil k slovenským koreňom a prezentoval sa nimi.

Za najvýznamnejšie Timonovo topografické dielo sa považuje dvojzväzková práca *Topografia slávnych uhorských miest a mestečiek*,⁵ ktorá vyšla v akademickej tlačiarni v Trnave roku 1701 a v nasledujúcom roku. Publikácia, ktorá bola pripravená predovšetkým z didaktických dôvodov, opisuje päťdesiat jeden uhorských miest, z ktorých dvadsať tri ležalo na území dnešného Slovenska. Autor jednoduchou školskou latinčinou poskytuje čitateľovi základné informácie o lokalizácii miest, ich postavení, významných rodoch a svetských či cirkevných budovách. Do svojho opisu Timon zaradil charakteristiku každého mesta, pridal aj typické zamestnanie obyvateľov.

Opis, resp. časť venovaná Skalici sa nachádza vo zväzku, ktorý vyšiel v roku 1702.⁶ Timon v tomto prípade necituje žiadne pramene, ani neodkazuje na vydané diela iných autorov. Spôsob jeho vyjadrovania je jednoduchý, a hoci ide o promočnú tlač dedikovanú novým doktorom, jazyk je simplexný a vetná štylistika mimoriadne zjednodušená oproti klasickému úzu. Autor sa vyjadruje úsporne, jasne a stručne. Rozsah textu s opisom Skalice je necelých poldruha strany textu, neumožňoval teda autorovi rozpisovať sa o dejinách či súčasnosti mestečka. Stručne sa zmieňuje o polohe na rieke Morave a etymológiu názvu hľadá v slovenskom

2 Samuel Timon je pomerne dobre spracovanou osobnosťou našich kultúrnych dejín, uverejnených bolo viacero odborných prác slovenských i maďarských autorov, ktoré reflektovali Timonove historické názory, v prípade Slovákov sa akcentoval jeho slovenský pôvod a národné povedomie. Pozri napr. príspevky v zborníku *Slovenský historik Samuel Timon 1675–1736 : Zborník k 320. výročiu narodenia*. R. Marsina (ed.). Trenčianska Turná, Obecný úrad Trenčianska Turná, 1995; Kovács, E. Četba historiografické literatury jako pramen v díle historika Samuela Timona. In: *Kníha 2012. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin, Slovenská národná knižnica 2012, s. 257–262.

3 Samuel Timon, *Sinopsis novae chronologicae*. Tyrnaviae, 1715.

4 Samuel Timon. *Imago antiquae Hungariae* (Tyrnaviae 1733) a *Imago novae Hungariae* (Tyrnaviae 1734) neskôr vychádzali spolu v jednom zväzku.

5 Samuel Timon, *Celebriorum Hungariae urbium celebriora. Historico-geographice descripta & comprehensa*. Tyrnaviae, Hoermann, 1702. 44 s.

6 Samuel Timon, *Celebriorum Hungariae urbium celebriora*, s. 30–32.

názve *skala*. Zdôrazňuje, že sa tu hovorí slovensky, ale mäkkšie ako kdekolvek inde v Uhorsku. Spomína, že tu sídlia štyri rehoľné rády a kostol je zasvätený sv. Michalovi Archanjeli. V histórii mesta sa zameriava predovšetkým na cirkevné dejiny, keď vyzdvihuje zásluhy ostrihomského arcibiskupa Juraja Selepečného Pohronca na založení jezuitského kolégia. Prípomína, že o príchod karmelitánov do Skalice sa zaslúžil ďalší arcibiskup, a to Leopold Kolonič. Nezabudol tiež publikovať fakt, že kalvínsky chrám dostali jezuiti po svojom príchode do mesta roku 1671.

Čo sa týka obyvateľstva, píše o jeho priateľskej povahe, ktorá pomáhala ľuďom znášať útrapy počas storočí. Osobitne spomína povstanie Imricha Tőkóliho, ktoré mesto zasiahlo. Skalica bola dlhý čas sídlom významnej rodiny Coborovcov, čo autor neprešiel mlčky. Posledná informácia, ktorú Timon poskytuje, sa týka vzdialenosti mesta od iných väčších miest – Bratislavy (Prešporka), Trnavy a Trenčína.

EVANJELICKÝ VZDELANEC A PEDAGÓG MATEJ BEL

Dejinám a súvekej podobe mesta sa reformný pedagóg, polyhistor Matej Bel (Matthias Bel; 1684–1749) venoval vo svojom historicko-zemepisnom opise uhorských stolíc, ktorý vychádzal v rokoch 1735–1742 pod názvom *Notitia Hungariae novae historico-geographica* – Historicko-zemepisné vedomosti o Uhorsku (= Vedomosti). Opis Skalice⁷ v rozsahu desiatich strán, rozdelený do dvanástich paragrafov, uverejnil vo štvrtom zväzku svojho monumentálneho diela v rámci opisu Nitrianskej stolice.⁸ Atypický tvar tejto stolice, ktorý súvisí s jej historickým vývinom, zahŕňal aj územie dnešného Záhoria.⁹

Bel pri písaní *Vedomostí* postupoval podľa osnovy, ktorú použil v prípade všetkých zväzkoch: najskôr opísal polohu a prírodné pomery, etymológiu názvu mesta, prvé osídlenie (§ I), začlenenie Skalice pod uhorské právo (§ II), rozvoj po príchode kolonistov (§ III). Ďalej sa zaoberal polemikou okolo zakladateľa Bela Slepého (§ IV), osudom mesta za vlády kráľa Otakara (§ V) a Žigmunda (§ VI), obsadením Skalice lúpežníkom Pankrácom (§ VII). V ôsmom paragrafe autor opisuje príliv utečencov po moháčskej katastrofe a rozpory s domácimi starousadlíkmi, pokračuje škodami spôsobenými počas Betlenovho a Bočkajovho povstania (§IX.) a výnimočnú štedrosť Ferdinanda I. voči mestu (§ X). Posledné dva paragrafy zaznamenávajú súveká podobu Skalice a typickú charakteristiku Skaličanov, tj. povahu, zamestnanie, úrodnosť polí (§ XI) a napokon cirkevné stavby a rehoľné spoločenstvá, ktoré si mesto vybrali za svoje sídlo (§ XII).

Autor čerpal pri písaní z troch diplomatických prameňov, na ktoré v texte odkazuje. Prvým je dekrét kráľa Žigmunda z roku 1435, ktorým kvôli bezpečnosti v pohraničí nariaďuje opevniť vybrané mestá a hrady, pretože boli počas husitských vojen často napádané Čechmi a Moravanmi. Medzi mestami, ktorých sa nariadenie týkalo, bola aj Skalica.¹⁰ Druhou citovanou listinou je nariadenie Ferdinanda I., prostredníctvom ktorého rieši spor o platenie daní medzi

⁷ Matthias Belius. *Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus quartus*. Vienna, Impensis Paulli Straubii Bibliopolae 1742. 768 s.

⁸ Matthias Belius. *Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus quartus*. Vienna, Impensis Paulli Straubii Bibliopolae 1742. s. 499–508. Komplettný preklad Belovho opisu Skalice som uverejnila v publikácii Dinka, P. *Skalica a Skaličania v literatúre. /Príbehy/*. Skalica – Bratislava, Formát, 2012, s. 15–21. Pozri tiež Juríková, E. Skalica v dvoch barokových tlačiaciach. In: *Sambucus. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. D. Škoviera, N. Sipekiová (ed.). Trnava, Trnavská univerzita 2012, s. 146–155.

⁹ V súčasnosti patrí mesto do Trnavského kraja.

¹⁰ Bel, *Notitia*, s. 503, § VI.

cudzími šľachticmi a miestnym obyvateľstvom. Vyhnanci utekajúci po moháčskej porážke a smrti kráľa Ľudovíta pred tureckou hrozbou sa usadzovali v mestách a ako nobilita odmietali platiť verejné i cirkevné dane. V Skalici spor vyústil až do nepokojov, preto kráľ ustanovil, že šľachtici prisťahovaní v roku 1546 a v nasledujúcom roku dane platiť nemusia. Od neskôr prisťahovaných sa však vyžadovali rovnaké poplatky ako od miestnych.¹¹ Z dôvodu zabezpečenia pôdy vo výlučnom vlastníctve domácich, uhorských obyvateľov, bol v roku 1548 zverejnený zákaz rozpredávať pôdu cudzím záujemcom, a to hlavne Židom a Moravanom. Úryvok z dekrétu odcitoval Bel v desiatom paragrafe.¹²

Okrem diplomatického materiálu siahol Matej Bel po informáciách z vydaných historických diel: najcitovanejším autorom je taliansky humanista Anton Bonfini a jeho dielo *Rerum Ungaricarum decades quatuor* (Bazilej, 1568). Autor *Vedomostí* z neho čerpal predovšetkým tam, kde opisoval udalosti z uhorských dejín. Ďalšou knihou, na ktorú sa odvoláva, je *Historia ducum Styriae in partes tres divisa* (Graz, 1728), ktorej autorom je jezuita Peter Schetz. Bel ho však nespomína, odvoláva sa len na jeho dielo. Medzi jezuitskými autormi si evanjelický vzdelanec vysoko cenil historika Ladislava Thuróczyho, ktorého dielo *Ungaria suis cum regibus compendio data* (Trnava, 1729) citoval trikrát. Iným prameňom z prostredia Spoločnosti Ježišovej bol už spomenutý historik Samuel Timon a jeho práca o uhorských mestách a mestečkách. Bel však Timona nemenuje, za autorov označuje učených Trnavčanov (*Eruditi Tyrnavienses*). Nizozemský historik, básnik a hudobník Gerhard de Roo, ktorý bol priateľom cisára Ferdinanda II., sa vo svojej knihe *Annales rerum belli domique ab Austriacis Habsburgicae gentis principibus* (Innsbruck, 1592) venoval osudom habsburskej dynastie. Bel z neho čerpal pri opise prepadnutia Skalice poľským lúpežníkom Pankrácom.¹³

Je všeobecne známe, že Bel zvykol spolupracovať so širokou sieťou vzdelancov, medzi ktorými nechýbali lekári a lekárnici, učitelia aj právnici. V niektorých prípadoch poznáme ich mená, v prípade Skalice však nie je známy autor podkladov. Tie Bel ďalej redigoval, dopĺňal a upravoval tak, aby boli v zhode s jeho celkovou koncepciou monumentálnej práce. Vo vydanej Belovej korešpondencii, ktorú pripravil maďarský bádateľ László Szelestei, je Skalica spomenutá len raz, a to v súvislosti so skalickým poslom, po ktorom Bel posielal list.¹⁴

Za najzaujímavejšie časti v Belových opisov jednotlivých sídel sa dnes považujú paragrafy venované obyvateľstvu. Bel totiž zachytáva jeho dobový obraz, pričom sa snaží vystihnúť typické črty obyvateľstva a nevyhýba sa ani jeho menej chvályhodným vlastnostiam. V tejto časti sa čitateľ tradične môže dozvedieť zaujímavosti regiónu, zvyky, opis krojov, fyzického vzhľadu ľudí a jazyka. Pri Skaličanoch sa autor zmieňuje o kráse a úrodnosti kraja, ktorý na jednej strane poskytuje v údolí možnosť dopestovať obilie, na druhej strane je na vrškoch vhodný na pestovanie viniča. Územie popri rieke Morave žičí zase ovocinárstvu, ktorému sa miestni venujú. Okrem poľnohospodárstva sa remeselníci živia pečením chleba a hrnčiarstvom.

Matej Bel osobitne vyzdvihol povahu tunajších obyvateľov. Z jeho slov cítiť obdiv k ich úprimnosti a nepredstieranej vlúdnosti, a to rovnako voči spoluobčanom, ako i cudzincom,

11 Bel, *Notitia*, s. 505, § VIII.

12 Bel, *Notitia*, s. 507, § X.

13 Bel, *Notitia*, s. 508, § XI: „Pancratius quidem Polonus, qui Scalitzio in Hungariae finibus, oppido occupato multis incommodis vicinos diu adfecerat, nec ullis pactionibus, ut ab iniuriis supersederet, induci potuerat.“

14 *Bél Mátyás levelezése*. Szelestei Nagy, L. (ed.). Budapest. Balassi Kiadó 1993, s. 120.

ktorí sa v Skalici cítia, ako keby prišli do úplne inej krajiny.¹⁵ Ďalej sa zmieňuje o charakteristických skalických domoch, ktoré sú postavené z kameňa, aby boli lepšie chránené voči požiarom. S hospodárskou časťou sú spojené klenbou, tzv. *concameratae*. Jazyk, ktorým tu ľudia hovoria, nazýva slovenčinou s výraznými českými a moravskými prvkami. Podľa privilégia Ludovíta I. z roku 1382 používa mesto erb s krížom vyrastajúcim z trojvršia.

ZÁVER

Dielo Samuela Timona prináša stručné informácie o záhoráckom mestečku Skalica. Vzhľadom na skutočnosť, že topografická príručka vyšla v trnavskej academickej tlačiarňi v čase autorovho pôsobenia na jezuitskom gymnáziu v Trnave, môžeme predpokladať, že bola určená predovšetkým pre žiakov tohto typu jezuitských škôl. Zodpovedá tomu až simplexný jazykový štýl textu s krátkymi vetami a obmedzenou, opakujúcou sa slovnou zásobou.

Na druhej strane dielo Mateja Bela, ktoré vzniklo s cca tridsaťročným odstupom, pristupuje k opisu mesta kritickejšie, v zhode s historicko-kritickou metódou. Komparáciou týchto knižných prameňov sme jednoznačne došli k záveru, že Timonov text bol základnou osnovou pre Belov opis, z ktorej vychádzal. Ďalej ju však rozpracoval, doplnil o pramene, historický exkurz a odkazy na ďalších autorov. Zároveň si naplno môžeme uvedomiť, aký veľký význam a dosah mala Belova práca pre rozvoj vedy a poznania na území dnešného Slovenska. Bel síce poznal práce jezuitských historikov, ale ich kvalitu v podstatnej miere presiahol. Jezuitská historiografia dosiahla svoj vrchol v polovici 18. storočia a prvým profesorom dejín sa stal až v roku 1770 Štefan Katona.

15 Bel, *Notitia*, s. 508, § XI: „Reliquus urbs nitor a civium ingenio petendus est. Mira his comitas consuetudo invicem extra modum familiaris, nil quidquam adfectatae humanitatis referens.“

BORDER TOWN SKALICA IN BAROQUE PRINTS

Summary: The historical town of Skalica lying on the border of Slovakia and Moravia, played an important role in history. The Latin work of Samuel Timon *Celebriorum Hungariae urbium celebriona. Historico-geographice descripta & comprehensa* (Tyrnaviae, 1702) brings only brief information about the town. Given the fact that the topographical manual was published at Timon's activity at Jesuit Gymnasium in Trnava, we can assume that it was primarily intended for the pupils of this type of Jesuit Schools. It corresponds to a simplex language style of text with short sentences and limited, repeating vocabulary.

The work of Matthias Bel *Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus quartus*. (Vienna, 1742), which was created approx. with thirty-year away, accesses the city description more critical, in concert with a historical-critical method. Comparison of these book springs we have definitely concluded that Timon's text was a basic warp for Belov description from which it was based. But he was further elaborated by the springs, historical excursions and links to other authors. At the same time, we can realize how much importance and reach had Bel's work for the development of science and knowledge in the territory of today's Slovakia. Although he knew the work of Jesuit historians, but their quality has been significantly exhausted.

Key words: baroque literature, Samuel Timon, Matthias Bel, Latin prints, Skalica

Doc. Mgr. Erika Juríková, PhD. (* 1974)

Vyštudovala klasické jazyky na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, kde pokračovala v doktorandskom štúdiu v odbore slovenské dejiny. Po skončení štúdia až doteraz pracuje na svojej alma mater, od roku 2014 ako vedúca Katedry klasických jazykov. Vo svojej vedecko-pedagogickej práci sa venuje hlavne barokovej literatúre, a to so zameraním na produkciu trnavskej akademickej tlačiarne a vedecké pôsobenie Mateja Bela. Publikovala viac než štyri stovky vedeckých a odborných prác.